

7000 ÉVES ÜZENET. AZ ÚJKŐKORI VILÁG EMLÉKEI BUDAPEST VIDÉKÉN Gondolatok a Budapesti Történeti Múzeum időszaki kiállításáról az Aquincumi Múzeumban

ANDERS ALEXANDRA¹

Magyar Régészet 10. évf. (2021), 2. szám, pp. 62–67.

A BTM Aquincumi Múzeuma 2019 decemberében nyitotta meg új időszaki régészeti kiállítását, mely az első élelemtermelők világát mutatja be a Budapest területéről származó emlékeik alapján. A tárlat több szempontból is fontos mérföldkőve a neolitikum kutatásának, hiszen ritkán láthatunk olyan kiállítást, ami ezt az emberiség szempontjából nagy változásokat hozó, rendkívül izgalmas korszakot állítja középpontba.² Másrészt meghatározó a főváros számára is: bár korábbi, átfogó kiállításokon már szerepeltek a különböző beruházásokon napvilágot látott neolitikus települések és válogatott leletanyaguk (ZSIDI 2005; 2017), ilyen részletes és koncentrált áttekintés régóta hiányzott a múzeum gazdag prezentációs repertoárjából.

A TARTALOMRÓL

A kiállítás kurátora, rendezője, valamint a kapcsolódó katalógus (1. kép, 6. kép) szerzője, szerkesztője is M. Virág Zsuzsanna, és ez a sok szerep is jól jelzi, mennyire – a szó legjobb értelmében vett – személyes tárlat született. Ráadásul a bemutatott leletanyag jelentős része olyan feltárásokon látott napvilágot, ahol ő volt az ásatásvezető vagy közreműködő régész.

A kiállítást és a kötetet a rendező Kalicz Nándor emlékének dedikálta, annak a régésznek, aki meghatározó alakja volt az őskor és a neolitikum kutatásának, Budapesthez és a BTM-hez is sok szállal kötődött (M. VIRÁG 2018), ahogyan ezt Raczky Pál, az ELTE BTK Régészettudományi Intézet professor emeritusa is kiemelte a megnyitón (2. kép). Munkássága nagy részben járult hozzá Budapest újkőkori történetének megismeréséhez.

A kiállítás négy nagy tematikai egységben jeleníti meg vonaldíszes kerámia kultúrájának Budapest területén föltárt emlékeit és e közösségek életét Kr. e. 5450/5400–Kr. e. 5000/4950 között. A bemutatott leletanyagban fölfedezhetjük a BTM gyűjteményének régebbi, híres darabjait, mint az 1930-as években Békásmegyeren talált bükki stílusú tálat (M. VIRÁG 2020, 99), vagy a szintén békásmegyeri kétarcú edényt (M. VIRÁG 2020, 158), de alapvetően az újabb ásatások (Budapest III. Nánási út 75–77; Budapest XX. Növény utca, Törökbálint-

1. kép. A kiállítás katalógusa (M. VIRÁG 2020)
(Címlapterv: Kolozsvári K., fotó Szilágyi N.)

¹ ELTE BTK Régészettudományi Intézet, Archeometria, Régészeti Örökség és Módszertan Tanszék. E-mail: anders.alexandra@btk.elte.hu

² Véletlen egybeesés, vagy talán az igényt jelzi a szintén 2019-ben, a Janus Pannonius Múzeum és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete által Pécsen rendezett, részben hasonló tematikájú tárlata is: Az első falvak – Az újkőkori letűnt világa a Dél-Dunántúlon. http://www.museum.hu/kiallitas/18144/Az_elso_falvak, letöltve: 2021. 05. 18.

Dulácska; Biatorbágy-Hosszúrétek, Biatorbágy–Tyúkberek stb.) kutatási eredményeire épít és hozza szintézisbe azokat.

Minden generáció újraértelmezi a múltra vonatkozó ismereteit, és kiegészíti korának tudományos eredményeivel. Paradigmaváltást jelez az is, hogy bár Kalicz Nándor kiemelkedő jelentőségű munkája (1970) is az újkőkori élőkkel foglalkozott, de ő még a feltételezett (agyag)istenek világán keresztül találta meg a kapcsolódást a halandókhoz. Ez a XXI. századi kiállítás pedig a mindennapok és az emberek gondolatvilágának megismerésének kérdését állította központba.

A kiállítótér még nyitott részén egy ásatási pillanatképeket megörökítő válogatás és egy megtapintható, emberalakú edény, a kiállítás emblematisztikus figurája köszönti a belépőt, fölkészítve így a különleges élményekre.

Az 1. tér a bevezetés helyszíne; célja, hogy elhelyezze térben és időben a látogatót ebben a számára valószínűleg teljesen idegen világban, és meséljen a „neolitikus forradalom”-ról, ami nevével ellentétben valójában már az elején is meglehetősen lassú folyamat volt (HODDER 2017). Megismerkedhetünk az anatóliai kezdetekkel, néhány alapfogalommal, majd megérkezünk Budapest területére (M. VIRÁG 2020, 9–22). Utazásunkat megszakítás nélkül folytathatjuk a következő egységbe, mely a mindennapi élet emlékeit és értelmezésüket mutatja be, így a házépítést, növénytermesztést, állattenyésztést, köeszköz- és agyagedénykészítést, szövés-fonást (M. VIRÁG 2020, 23–54) (3–4. kép). Számos műveletsort fedezhetünk fel: hogyan lesz a kivágott fából ház, a búzaszemből kenyér, a zöldpalából balta vagy éppen kovából sarló, a sárból díszes edény, a gyapjúszálból ruha. M. Virág Zsuzsanna bátran használja ezekhez az értelmezésekhez a kísérleti régészet eredményeit és jeleníti meg a tárgyak elpusztult részleteit más lelőhelyek analógiáit idézve. Bemutatja azokat az eszközöket is, melyek nálunk nem, de más környezeti viszonyok között megmaradtak, és így jogosan tételezzük föl, hogy területünkön is használhatták.

A kiállítás 3. egysége (M. VIRÁG 2020, 55–86) az emberi képzelet világát mutatja be: hogyan maradtak fenn a gondolatok a tárgyakon és a tárgyakban, és milyen korlátozottan lehet csak megismerni őket. Láthatunk különböző emberalakú figurákat, és történeteket olvashatunk díszítésük és megformálásuk lehetséges értelmezéséről, szándékos összetörésükről és eltemetésükről, és a rituálékról, melyekben (fő)szerepet

2. kép. Raczkó Pál a megnyitón 2019. december 9-én, kezében Kalicz Nándor: Agzag istenek című munkája (Fotó: Szilágyi N.)

3. kép. Kiállítási enteriőr (Fotó: Szilágyi N.)

4. kép. Kiállítási enteriőr (Fotó: Szilágyi N.)

5. kép. Kiállítási interiőr (Fotó: Szilágyi N.)

6. kép. Kiállítási interiőr (Fotó: Szilágyi N.)

játszhattak. Lenyűgöző volt számomra látni, ahogyan a korszak legjelentősebb emberalakú edényei (Törökbálint–Dulácska, Biatorbágy–Tyúkberek, Budapest–Királyok útja) a középpontba állítva uralják a teret, ugyanakkor csodálhatjuk és tanulmányozhatjuk finom kidolgozásukat, talányos arcukat (5. kép).

Az utolsó rész (M. VIRÁG 2020, 87–93) az élők és halottak világának kapcsolatával ismerteti meg a látogatót, rejtélyes és fontos leletegyüttesek, mint pl. az egykori budai Skála áruháznál föltárt kettős temetkezésnek és rekonstrukciójának visszafogott, mégis sejtelmes bemutatásával. A tér adottságai miatt a kijárat a bejáratához visz, ahol már ismerősként üdvözölhetjük a törökbálint–dulácskai arcós edényt és rejtélyes félmosolyát (1. kép).

A nagyobb egységen belül a már említett kisebb részek segítenek megérteni az újkőkori világot. Ezek gyakran olyan kurátori-kutatói kérdésekre fókuszálnak, melyek a látogatóban és szakemberben egyaránt fölmerülnek. Mi volt a változás lényege? Hogyan történt? Milyenek voltak a házak? Hogyan készültek a kerámiák? Mit tudhatunk az öltözködésről? Ülő vagy álló alak lehetett? Miért került emberi arc az edényekre? Mik a lábas arcós edények? És talán a legizgalmasabb kérdés: mi járhatott a fejükben? Hogyan ismerhetjük meg a gondolataikat? A válaszok persze gyakran nem teljeseek: ahogyan M. Virág Zsuzsanna többször jelzi, tudásunk mozaikos.

Ezek a kérdések is jól mutatják, hogy a tárlat nem a régészeti kiállítások korábbi gyakorlatát követi, azaz nem a kronológia és a különböző régészeti kultúrák adják a vezérfonalat, így pl. a díszítőstílusokra tett utalások csak a háttérben jelennek meg. A kiállítás sokkal inkább az egykori élet aspektusain, a különféle tevékenységeken keresztül mutatja be az újkőkor világát és segíti csökkenteni azt a távolságot, ami elválasztja a legtöbb látogatót az őskortól. Ezért is szerencsés, hogy a Budapest III. Nánási út 75–77. alatt feltárt kis település dinamikus változásait és a házépítés bonyolult folyamatát bemutató képernyő már az első térben helyett kapott – a 3D animáció környezete és szorgoskodó karakterei ismerősek lehetnek a Z generációs látogatók számára is (6. kép).

A FORMÁRÓL

A kiállítás fentebb röviden bemutatott egységei a valóságban nem válnak el élesen egymástól: a tárlat tervezője, Csernus Erzsébet immáron sokadszorra (LASSÁNYI & FÉNYES 2016) bravúrosan emelkedett fölül a helyszín alapvető adottságán – a tér sem nem lineáris, sem pedig centrális elrendezésű – és előnyre formálta a hiányosságokat. A tematikus részeket szinte észrevétlenül kapcsolják össze a grafikai elemek, a jó ritmusban elhelyezett enteriőrök.

A kiállítás interpretációs eszköztára rendkívül gazdag és sokrétű; az eredeti tárgyak mellett másolatok, képi és valós rekonstrukciók, grafikák, fényképek, kísérleti régészeti felvételek, 3D animációk és rekonstrukciók, enteriőrök, valamint „érintsd meg” sarkok segítik és teszik élményszerűvé az üzenet multiszenzorális befogadását. Az elemek ráadásul keverednek is egymással, akár egy térben is, megidézve az egykori élet

változatosságát (3–4., 6. kép). Ez persze azzal is jár, hogy nagyon sok részlet, tárgy és kép jelenik meg egyszerre a térben – a kiállítás mégsem hat zsúfoltnak, hanem minden a helyére kerül ebben a mozgalmas kialakításban; finom egyensúlyban vannak a tárgyak és interpretációjuk.

Szintén Csernus Erzsébet ízlését dicséri a kiállítás visszafogott és a témához tökéletesen illő színvilága: a festett edények okkerének tompa sárgája és vöröse, a kerámiaedények barnásszürkéje keretezi és ad háttérrel a tárgyaknak és szövegeknek. A tér maga sötét és zárt, de a jól irányított világítás miatt mégsem válik nyomasztóvá; a barátságos pasztellekkel együtt pedig biztonságos élményt nyújt a látogatók számára. Nemcsak a színek és a világítás, de sok apró részlet is oldja a szigorú teret, az edények karcolt és festett díszítésének elemei megjelennek a falakon és a padlón, sőt az egyik tabló sarkából még egy (rajzolt) lenvirág is kinőtt – a kiállítás és a kötet grafikai arculatáért felelős Kolozsvári Krisztiánnak köszönhetően.

A kiállításrendezéseknek két, általában nélkülözhetetlen, mégis gyakran szükséges rosszként tekintett eleme van, melyekre nehéz jó megoldást találni (KÁRPÁTI & VÁSÁRHELYI 2013). A tárgyakat állományvédelmi és biztonságtechnikai okokból vitrinekbe kell helyezni. Szerencsére ez a kiállítás nem az üvegszekrények uralmáról szól és főleg nem csak egy típusú vitrint láthatunk, hanem mindig megfelelő méretűt választott a tervező. A régészeti leletek bemutatása azzal a kihívással is jár, hogy olyan keretet kell számukra teremteni, amelyben nem csupán a szép, gondosan kidolgozott és megmunkált, mai szemmel akár művészinek is tekinthető tárgyak, hanem a törött, agyonhasznált, durvább kidolgozású darabok és töredékeik is „jól érzik magukat” – ebben az esetben ez is sikerült.

A kiállítás szövegei szinte megtöltik a katalógust, de a helyszínen mégsem hatnak nyomasztóan soknak változó méretűeknek és dinamikus elrendezésüknek köszönhetően. A szépen megfogalmazott, könnyen befogadható mondatok jól olvashatóak és több rétegűek – a látogató érdeklődésére van bízva, hogy mennyit kíván belőlük elolvasni vagy inkább a képi információkat részesíti előnyben.

A KATALÓGUSRÓL

A kiállítások nem állandóak, hanem időben kitolt, mulandó, egyszeri művészeti események, akárcsak a színházi alkotások (GERGELY 1979). Emléküket jó esetben az adattárak archívumai és ritkábban katalógusok őrzik. Szerencsére ez utóbbi a mi esetünkre is igaz: a kiállítással azonos című kiadványt jelentetett meg a Budapesti Történeti Múzeum M. Virág Zsuzsanna (2020) szerkesztésében és írásaival. Kivitele igazán méltó a bemutatóhoz: a 172 oldalas, világosan szerkesztett és tördelt, minden oldalán színes és rendkívül gazdagon illusztrált kötet sok elemében adja vissza a kiállítás élményét, hiszen a benne megjelenő szövegek, képek és grafikai elemek már ismerősek lehetnek a tablóról, a kihajtható belső borító pedig az enteriőrök vizuális hangulatát idézi meg. A tárgyak alapvető információkat tartalmazó, fényképes katalógusa pedig a szakemberek számára teszi elérhetővé a sok esetben eddig közöletlen leleteket és emeli a kiadványt a szakpublikációk szintjére.

A kötet teljes terjedelmében kétnyelvű, azaz a magyar szövegek mellett az angol fordítás fut párhuzamosan. Ezzel a megoldással követi azt a jó gyakorlatot, amely a kis nyelveken megjelenő kiadványokat a nemzetközi fórumok számára is olvashatóvá teszi. Így tett a múltban például a Posta Béla által Kolozsvárott szerkesztett *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából / Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transylvanie a Kolozsvár* (1911–1920) is. Maradva az őskornál, az angol és szerb nyelvű monográfia Lepenski Vir lelőhelyéről (BORIC 2016) is ezt az utat választotta.

AZ ÜZENETRŐL

A kiállítástervezés folyamatának első lépése, hogy a rendező megfogalmazza a kiállítás alapvető üzenetét (VÁSÁROS 2010; WAIDACHER 2011; VÁSÁRHELYI 2013). Mi ennek a kiállításnak az üzenete? M. Virág Zsuzsanna Budapest első földművelőit kutatja, az ő életüket mutatja be a kiállítás. Emlékeztet arra a világra, amikor az ember még összhangban volt a természettel, nem zsákmányolta ki végletesen erőforrásait, nem okozott visszafordíthatatlan pusztítást. A neolitikus parasztek életformája csupán annyit vett el környe-

zetéből, amennyi szükséges volt a létfenntartásukhoz. Ez a kép talán túl idillinek tűnik, de régóta tudjuk, hogy csak a késő bronzkortól ill. a kora vaskortól jelennek meg azok az erdőirtások, úthasználatok, melyek kibillentették a korábbi egyensúlyi állapotot és már pótolhatatlan károkat, máig ható változásokat okoztak a vegetációban (SÜMEGI 2003, 206–207). Bár az „üzenet” kifejezés már a kiállítás címében is hangsúlyosan megjelenik, a bemutatóterben mégsem válik tolakodóvá. A környezet és a természet közelségét ugyanakkor folyamatosan érzékelhetjük, pl. a falvak szinte csak a Duna mentén és a vízfolyásokat követő, ármentes szárazulatokon települtek meg (M. VIRÁG 2020, 16). A természetközelség jelen van a házak épületanyagában, a gyűjtött és termesztett növényekben, a vadászott és tenyésztett állatokban, az edények agyagában és a tűzifában, amivel ételeiket főzték és a kerámiát égették, az okkerfestékek földszínében, a különféle eszközök köveiben, sőt, a Spondylus-kagylóból készült ékszerek még a távoli tengerek világát is elhozzák. A kiállítás ezekkel a finom utalásokkal figyelmezteti a látogatókat: „A körülöttünk lévő világot szemlélve azonban be kell látnunk, hogy jövőnket is veszélybe sodorjuk, ha elfelejtjük az újkőkorból megteremtett, még ember- és természetközeli világ 7000 éves üzenetét” (M. VIRÁG 2020, 95).

Mit üzen még ez a kiállítás? Úgy gondolom, van még egy üzenete, ami az elsőhöz hasonlóan szintén rejtetten jelenik meg: és ez a közösségek ereje. A közösségek ereje és összetartása hozta 7000 évvel ezelőtt a mai Budapest területére az első földművelőket és segítette fennmaradásukat. Községi összefogás kellett az Aquincumi Múzeum megnyitásához 1894-ben. Csapatmunka minden ásatás is, eredményeik pedig beépültek a kutatásainkba. És természetesen M. Virág Zsuzsanna mellett és mögött is nagy munkatársi, baráti és családi közösség áll, akikkel együtt tudta ezt az emlékeztető kiállítást és katalógust létrehozni – a kötet kolofonján több mint 40 közreműködő nevét olvashatjuk. E sorok írója is szakmai konzulense volt a kiállításnak; régről követhettem formálódását és örülök, hogy a nagyobb nyilvánossággal is megoszthattam elfoglalt gondolataimat erről a precíz és érzékeny, informatív alkotásról.

AJÁNLOTT IRODALOM

M. Virág, Zs. (2020). *7000 éves üzenet. Az újkőkori világ emlékei Budapest vidékén / A 7000-year-old message. Remains of the Neolithic world in and around Budapest*. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum.

BIBLIOGRÁFIA

Borić, D. (2016). *Posmrtni obredi na Lepenskom Viru. Obrasci pogrebne prakse. Iskopavanja Dragoslava Srejskića / Deathways at Lepenski Vir Patterns in Mortuary Practice. Excavations of Dragoslav Srejskić*. Belgrade: Serbian Archaeological Society.

Gergely, I. (1979). *A kiállítás művészete. Elvi és gyakorlati problémák. Művészet és elmélet*. Budapest: Corvina.

Hodder, I. (2018). Things and the Slow Neolithic: the Middle Eastern Transformation. *Journal of Archaeological Method and Theory* 25, 155–177. <https://doi.org/10.1007/s10816-017-9336-0>

Kalicz, N. (1970). *Agyag istenek. A neolitikum és a rézkor emlékei Magyarországon*. Hereditas. Budapest: Corvina.

Kárpáti, A. & Vásárhelyi, T. (szerk.) (2013). *Kiállítási kommunikáció – Tudomány, kiállítás, kommunikáció*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.

Lassányi, G. & Fényes, G. (2016). Időszaki kiállítások Aquincumban. *Magyar Régészet* 5 (4) [2016 tél], 1–5.

Anders Alexandra • 7000 éves üzenet. Az újkőkori világ emlékei Budapest vidékén

Sümegei, P. (2003). *A régészeti geológia és történeti ökológia alapjai*. Szeged: JATEPress.

Vásárhelyi, T. (2013). A múzeumok kommunikációs formái, céljai. In Kárpáti A. & Vásárhelyi T., *Kiállítási kommunikáció – Tudomány, kiállítás, kommunikáció* (pp. 4–21). Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.

Vasáros, Zs. (2010). *Kiállító-tér. Múzeumi tárlatok kézikönyve*. Múzeumi iránytű 7. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Múzeumi Oktatási és Képzési Központ.

M. Virág, Zs. (2018). Dr. Kalicz Nándor (1928. március 6.–2017. április 15.). *Archaeologiai Értesítő* 143, 265–271. <https://doi.org/10.1556/0208.2018.143.14>

M. Virág, Zs. (2020). *7000 éves üzenet. Az újkőkori világ emlékei Budapest vidékén / A 7000-year-old message. Remains of the Neolithic world in and around Budapest*. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum.

Waidacher, F. (2011). *Az általános muzeológia kézikönyve. Metamuzeológia, történeti muzeológia, elméleti muzeológia*. Budapest: ELTE BTK Művészettörténeti Intézet.

Zsidi, P. (szerk.) (2005). *Kincsek a város alatt: Budapest régészeti örökségének feltárása, 1989–2004. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban 2005. május 27 – augusztus 20. / Treasures Under The City: Survey of the archaeological heritage of Budapest, 1989–2004. Temporary exhibition at the Budapest History Museum 27 May – 20 August 2005*. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum.

Zsidi, P. (szerk.) (2017). *Kincsek a város alatt – Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005–2015. Időszaki kiállítás a BTM Vármúzeumban 2017.04.12.–2017.09.17. Kiállítási vezető és katalógus. / Treasures under the city – Novelties from the past. Revealing the archaeological heritage of Budapest 1867 / 2005–2015. Temporary exhibition in the Budapest History Museum – Castle Museum. April 12 – September 17, 2017. Exhibition guide and catalogue*. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum.